

IGARI ERZSÉBET

Halottas szokások a székesfehérvári Felsővároson és Sárkeresztesen

Összefoglalás ♦ *A halál mindig is az élet része volt, és ezt a tényt a korábbi generációk természetes módon kezelték. Ennek köszönhetően nagyon sok szokás is kötődött hozzá, legyen ez a virrasztással, a temetési szertartással vagy a gyászdővel kapcsolatos. A legtöbb helyen azonban már elfeledték az emberek, hogy miként kell elbúcsúzni a szeretteiktől. Emiatt is meglepő, hogy a több mint 100 000 lakosú Székesfehérvár egyes részein még mind a mai napig találkozhatunk a halottas szokásokkal. Tanulmányomban ezeket a hagyományokat hasonlítom össze egy Fehérvár közelében lévő kis település, Sárkeresztes hasonló népszokásaival.*

Székesfehérvár-Felsőváros és Sárkeresztes közel tíz kilométerre van egymástól. Ennek köszönhetően a két település lakói között még a 20. század második felében is nagyon szoros volt a kapcsolat. Érdekes, hogy a felsővárosiak sokkal jobb viszonyban voltak a sárkeresztesiekkel, mint a szintén székesfehérvári alsóvárosiakkal. Sok szokásuk emiatt nagyon hasonlított is, az eltérések leginkább a vallási hovatartozásból és a vagyon mértékéből fakadtak. Sárkeresztes ugyanis egy szegény református falu volt, Felsővárost viszont tehetősebb katolikus parasztok lakták. Felsőváros zárt világának köszönhetően még számos hagyomány él a mai napig.

Halál előtti történések

A váratlan halált természetesen nem lehetett előre kiszámítani, de az idős emberek szép lassan készültek fel az utolsó útra. Sokan az utolsó pár hetet vagy napot kivéve még mindig dolgoztak a földeken, az állatok körül foglalatostkodtak, vagy a háztartással kapcsolatos teendőket végezték. Amikor már kezdtek kifogyni az erejükből, egyre gyakrabban beszéltek a halálról.

Amikor ágynak estek, akkor a rokonságból valaki – általában egy kisgyermekes, otthon lévő fiatalasszony – mindig mellettük volt. Ki-ki anyagi helyzetének megfelelően próbálta

teljesíteni a nagybeteg kívánságait. Egy idő után azonban valakinek már csak az volt a kérése, hogy a pap látogassa meg. A reformátusoknál ez nem volt olyan jellemző, azonban a katolikusokat a haláluk előtt mindig meglátogatta a plébános vagy a káplán. A család egyik tagja szólt, hogy jöjjenek ki a haldoklóhoz az utolsó kenettel. Ilyenkor egy ministráns is ment a pappal, a templomtól egészen a házig csengetve. Ezzel a közösség tudomására hozták, hogy valaki haldoklik. A pap ezek után meggyóntatta, megáldoztatta a beteget, ha még magánál volt, majd feladta neki a szentséget. A II. vatikáni zsinatig (1962-1965) utolsó kenetként ismert szentséget ma már – visszatérve annak eredeti szerepéhez – betegek kenetének hívják, és a hívek akár többször is részesülhetnek benne életükben, ha szükségük van rá.

Úgy tartották, hogy a halál közeledtét különböző furcsa jelek is előre jelezhetik. Ha a halálmadár (kuvik) szállt a házra, és ott kuvikolt, még aznap éjszaka meghalt a haldokló. Valaki a háziállatok megváltozott viselkedéséből próbálta megjósolni a közelgő halált. Ezek közül a legjelentősebb a kutya tutulása vagy a tyúk kotkodálása volt. A törött tükörtől való félelem pedig még ma is megfigyelhető a babonások körében, ugyanis ezt hirtelen halálra utaló jelnek tekintették.

Amíg valaki haldoklott, addig tilos volt a sírás. Emiatt gyakran kizavarták a kisebb gyerekeket, nehogy bent a szobában kezdjenek el pityeregni. Azt tartották ugyanis, hogy tovább szenved a haldokló, ha már életében siratni kezdik. Voltak olyan emberek, akik kiküldték a szobában lévő rokonokat valamiért, hogy szépen, csöndben meg tudjanak halni.

A halál bekövetkezte utáni események

Amikor a haldokló távozott az élők sorából, rögtön megmosdatták és felöltöztették a halottat. Ezt gyakran nem a közvetlen hozzátartozók tették. Ez a szokás még manapság is megvan, ugyanis ha valaki otthon hal meg, általában nem a házastársa, hanem a felnőtt gyerekei, vagy még jobb esetben a keresztgyerekei készítik elő még a hullamerevség beállta előtt.

Amíg ezt a műveletet végezték, addig a család többi tagja kiséperte és kiszellőztette a lakást, előkészítette a ravatalt, és gyorsan fekete kendővel letakarta a tükröt. Ez utóbbit azért tették Keresztesen, mert „a tükörben benne remegett a halott”. Felsővároson ez a szokás még a rendszerváltás előtti időszakban is élt, és még ma is egy-két helyen rögtön letakarják a tükröt, bár itt már nem tudják a pontos okát. Mikor mindezzel végeztek, gyászruhát öltöttek – ami a nőknél gyakran sötét kékfestő vagy fekete ruha, a férfiaknál pedig az ünnepi fekete viselet volt –, majd jelentették a templomban a halálesetet.

A közösség számára csendítéssel jelezték, hogy valaki távozott az élők sorából. Felsővároson ilyenkor a lélekharaggal (kis méretű haranggal) harangoztak, Keresztesen

azonban egy egész bonyolult harangozási rend alakult ki. Ezek után a temetésig kiharangozták a halottat: Fehérváron minden délben fél órán keresztül zúgott a harang az elhunytért, a szomszédos faluban azonban kétóránként (este 7-ig) öt percig kondítottak.

Csendítési rend Sárkeresztesen

Kisgyermek	kisharang – nagyharang
felöltt nő	nagyharang – nagyharang – kisharang (sokáig)
felöltt férfi	nagyharang – nagyharang – nagyharang (sokáig)

Aznap este a halottas háznál megjelentek a virrasztók. Fehérváron ez a rokonokat és a szomszédokat jelentette, Sárkeresztesen pedig a rokonokon kívül a kedves barátokat is. A ravatal az utóbbi helyen a leghidegebb helyiségben, általában a tisztaszoba földjén volt, az előbbinél azonban gyakran az előszoba döngölt földjére helyezték a halottat, köré és alá jeget tettek. A halott mellett mindig virrasztott valaki, a többiek gyakran a szomszéd helyiségben voltak, Keresztesen azonban mindenki próbált a tisztaszobában imádkozni. A vallási hovatartozásnak megfelelően a katolikusok az olvasót mondták, a reformátusok a zoltárokat énekelték.

A halál és a temetés között maximum három nap telhetett el Felsővároson, Keresztesen a 18. századtól hatályos jogszabályok szerint csak 48 óra után lehetett eltemetni az elhunytat (nehogy a tetszalottakat is elföldeljék). Ebben az időszakban a halottkém is járt a háznál, majd rábólintott a temetésre. Az utóbbi településen hosszú időn keresztül a bábaasszony férje látta el ezt a feladatot.

A ravatalon a halott ünneplő ruhában feküdt, majd ugyanebben a ruhában temették el. Így a tehetősebb Felsővároson a nőket és a férfiakat is csizmában helyezték örök nyugalomra, Sárkeresztes szegényebb lakóira azonban csak harisnyát húztak. Itt azonban változatosabb volt a gyászruha: általában fekete, de a fiatalasszonyokra a menyasszonyi ruhájukat, a gyerekekre pedig fehér ruhát adtak.

Temetés

A halott búcsúztatása a háznál történt egészen az 1960-as évekig. Itt a pap vagy a lelkész imádkozott a halottért, majd elindult a temetőbe a halottas menet. A katolikusoknál a koporsó lezárása előtt még a gyászolók szenteltvízzel beszentelték a halottat. Ezt ma már a

temetőkápolnában felállított ravatalnál teszik, ahol a nyitott fedelű koporsónál még mindenki utoljára megtekintheti az elhunytat, miközben a szenteltvízzel meghinti.

A halottat mindkét helyen Szent Mihály lován vitték, amelyet hat férfi vitt, általában a rokonok vagy a barátok közül. Felsővároson a menetet egy zászlós vezette, a koporsó mellett pedig gyertyavivők mentek. Ez a hét férfi a József társulat tagja volt, ami az egyházközség tagjaiból állt, és áll a mai napig. Azonban most már csak az előénekes és a rózsafüzérmondók jelennek meg a temetéseken a társulattól. Sárkeresztesen a gazdagoknak koporsóját lovak húzták: a fiatalokét szürkék, az idősebbekét feketék.

A harangozás is eltérő volt a két helyen. Fehérváron a menet közben, a halottas háztól a temetőig, majd az elhantolás után fél óráig harangoztak. Ezzel szemben Keresztesen a lelkész házától a halottas házig, majd onnan a temetőig szólt a harang; temetés előtt pedig ugyanaz a csendítési rend volt, mint a halál kihirdetésekor.

A koporsó elkészítését és a sírásást Felsővároson és Keresztesen a gazdagok szakemberekre bízták, az utóbbi feladatot azonban a szegényebb falusiak úgy oldották meg, hogy ismerősöket kértek meg annak elvégzésére. A sír helye általában nem volt kötött, kivéve a keresztesi nagygazdáknak, akik a kriptasorba temetkeztek.

Gyász

Gyászmisét akkortájt nem mondattak a halottért, csak a következő vasárnapi misén emlékezett meg a közösség az elhunyról. A keresztesi nagygazdáknál azonban más volt a szokás, ugyanis az ő haláluk esetén a gyászmenet megállt a templomnál, majd a lelkész rövid istentiszteletet tartott.

A temetés után halotti tort ültek, azonban ez teljes mértékben különbözött a két helyen: Felsővároson a tort kocsmában vagy távoli rokonnál tartották, amelyre a József társulat, a rózsafüzér társulat tagjai, barátok mentek el, és egyvalaki jelent meg a családból, aki köszönetet mondott nekik. Itt nem volt étel, maximum pogácsa és rétes, ital viszont annál több fogyott. Így elég rövid időn belül felcsendült a halott kedvenc nótája is. Keresztesen a halottas háznál tartották a tort, amelyre a rokonok, a segítők és a lelkész volt hivatalos. Általában pörköltet szolgáltak fel nokedlivel vagy rántott húst krumplival.

A gyász ideje a házastárs és az elhunyt gyermekei számára egy év volt, a többi rokonnak 6 hét vagy 3 hónap. Ezalatt az idő alatt fekete ruhát viseltek, nem mentek el zenés, táncos mulatságokba, és az esküvők is akár egy fél évig tolódtak, ha valaki meghalt a családban.

Ezek a szép hagyományok akkortájt a mindennapi élet részei voltak, így maga a halál sem volt idegen az emberek számára. Ugyanolyan természetességgel fogadták egy rokon

elvesztését, mint a fiatalok egybekelését vagy egy új családtag születését. Sajnos ezek a szokások egyre kevesebb helyen maradtak meg, pedig ezeknek nem csak néprajzi, hanem pszichológiai jelentőségük is van, hiszen segítségükkel könnyebb feldolgozni az elmúlást.

Igari Erzsébet
egyetemi hallgató
Semmelweis Egyetem ÁOK
e-mail: zsokababee@gmail.com